

Керамиката от Градешница в контекста на ранноенеолитния етнокултурен комплекс Градешница–Слатино–Дикили Таш

Веселин Данов ^a

^a Докторант, Катедра Археология, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, бул. Цар Освободител 15, София; veselindanov87@gmail.com

The pottery from Gradeshnitsa in the context of the early eneolithic ethnocultural complex Gradeshnitsa–Slatino–Dikili Tash

Veselin Danov ^a

^a PhD Candidate, Department of Archaeology, Faculty of History, “St. Kliment Ohridski” University, 15 Tsar Osvoboditel Blvd, 1504 Sofia, Bulgaria; veselindanov87@gmail.com

ABSTRACT

In the present paper are presented part from the intact vessels from the early eneolithic village Gradeshnitsa. In terms of it's territory and the quantity of archaeological material the village is the most representitive site from this period in the area of present-day Northwestern Bulgaria. An emphasis is put on these archaeological materials, which show important regional and chronological differences in comparison with villages such as Slatino, Dikili Tash II and Sitagroi III.

KEYWORDS

Early Chalcolithic, ceramic vessels, Gradeshnitsa, chronology

Въведение

Селището при Градешница е един от епонимните обекти на културата на ранния халколит на територията на Западна България и Северна Гърция. Той е основен репер при синхронизирането на ранноенеолитните културни явления от Северозападна България с тези от Софийското поле и поречието на река Струма. Въпреки голямото значение на обекта, на този етап той остава частично публикуван (Вайсов 1981; Николов 1968; 1970а; 1970б; 1972; 1973; 1974а; Николов, В. 1990; Георгиев 1970, Nikolov 1978). Находките са публикувани само с фотографии (често черно-бели и с лошо качество), без мащаб и нужното описание. Не са обнародвани всички цели съдове, съхраняващи се във фондовете на РИМ – Враца¹. Тази ситуация прави невъзможно придобиването на пълна представа за материалната и духовната култура на селището. Затруднява се изясняването на относителната хронология на отделните му жилищни нива и съпоставката им с тези от синхронните обекти по поречието на р.

¹ Изказвам искрена благодарност на Г. Ганецовски, уредник в РИМ – Враца, за оказаното ми съдействие при работата с археологическите материали от Градешница.

Струма. Крачка в тази посока бе обработката на всички цели керамични форми (съдове, капази, поставки, димарници), съхраняващи се във фонда на музея². Тук представям основните резултати от техния анализ³.

Данни за стратиграфията и релативната хронология на селището при Градешница

Ранноенеолитното селище при Градешница е най-мащабно проучения обект от разглежданата епоха за територията на Северозападна България. То е разположено върху двете съседни местности – Калето и Градището, отстоящи на 1.5 км западно от съвременното село. Проучено е на площ от 5430 кв. м. Разкрити са частично или изцяло над 60 жилища от три строителни хоризонта (Николов 1974а).

Единствените стратиграфски данни, достигнали до нас, са представени в доста сумарен вид от проучвателя. Според него средната дебелина на напластяванията от ранния халколит е 1.20 м. Разграничени са три строителни хоризонта – А, В, С (броени отдолу нагоре). И трите са „загинали“ в резултат на пожар (Николов 1974). Поради ерозията и обработката на почвата в района най-горното жилищно ниво е почти унищожено. Б. Николов отнася съществуването на селището към втората фаза на ранния енеолит (Николов 1981, 8; Nikolov 1978).

Обобщавайки данните за халколита в Западна България, Х. Тодорова разграничава три фази на култура Градешница (Тодорова 1986, 123-126). Материалите от Градешница са отнесени към втора и трета фаза. Поради нивото на изследванията по това време (началото на 80-те години на XX в.) тази периодизация се базира основно на данни за обекти, проучени на ограничена площ (най-често сондажно) или на събран подемен материал от повърхността. Изключение от тази обща картина прави епонимният обект Градешница. От друга страна, проучването на ранния халколит на територията на Югозападна България по това време е в начален етап. Вероятно тази е причината за отделянето от авторката на раннохалколитните културни явления в Северозападна и Югозападна България.

След цялостен преглед на ранноенеолитните материали от Западна България и Северна Гърция С. Чохаджиев достига до извода, че става въпрос за един общ етнокултурен комплекс, наречен от него Градешница–Слатино–Дикили Таш (ГСД) (Чохаджиев 1989, 19). Според изследователя „сходствата в керамиката на тези селища е толкова голямо, че е неправилно да се търсят в тях паралели“ (Чохаджиев 2001, 445). От друга страна, „локалните особености на ранноенеолитната култура не са достатъчно основание за нейното разделяне на две или три части, те трябва да се разглеждат като част от едно цяло“ (Чохаджиев 2000, 70). Според Чохаджиев водещ фактор за разграничаването на отделните фази на културата се явява украсата на керамичните съдове. Той разделя развитието на културата на три фази. *Първата фаза* е представена в обектите Слатино 2, Бреница, Кондофрей, Дрен, Мешица, Българчево, Струмско. *Втората фаза* е застъпена в Борован, Галепсос, Самораново, Слатино 3 и 4, Ситагри.

2 Графично нарисувани, обработени и подложени на сравнителен анализ са всички инвентирани цели форми. Повече от половината съдове са непубликувани.

3 В настоящата статия са обобщени резултатите от моята магистърска теза „Ранноенеолитната керамика от Градешница“ с ръководител доц. д-р. Петя Георгиева, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, защитена през 2012 г.

Третата фаза – Градешница, Слатино 5-6 и Дикили Таш II.

Внимателният преглед на публикациите и подробната обработка на целите керамични съдове от Градешница, съхранени в РИМ – Враца, поставят под сериозни съмнения стратиграфската им принадлежност. При петнадесет от обнародваните съдове са регистрирани различия в посочените хоризонти в публикациите и инвентарната книга⁴. В един от своите трудове Б. Николов публикува две поставки (Николов 1968, обр. 7, 9). Дадена е кратка информация за тях, в която са отбелязани инвентарните им номера, съответно № 838 и № 818. Под тези номера в инвентарната книга на музея са заведени две поставки, но различни от посочените.

Тези факти правят използването на стратиграфските данни реално неприложимо. Нещо повече, направените от редица автори заключения за релативната хронология на отделните хоризонти на селището при Градешница (по данни от публикациите) вероятно подлежат на ревизия. Тези несъответствия, както и пълната липса на информация за дълбочините, на които са намирани находките, прави невъзможно разглеждането им по комплекси от трите, установени от откривателя, жилищни хоризонта.

Сравнителен анализ на керамиката

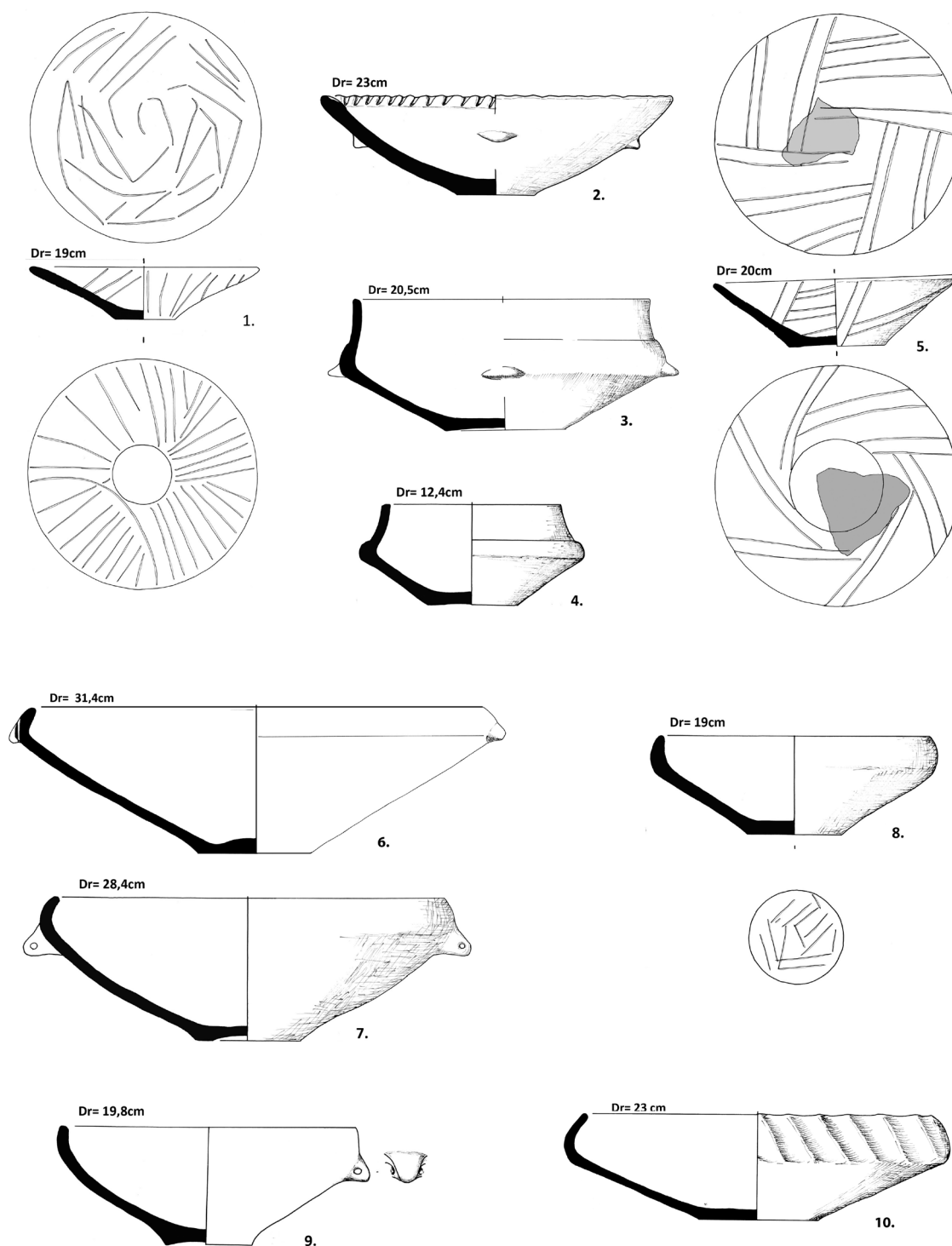
В това изследване е поставен акцент върху регистрираните хронологически и регионални различия. Приликите в керамичните комплекси от Градешница, Слатино 5-6, Ситагри III и Дикили Таш II⁵ са значителни и тук няма да ги коментирам, предвид ограничения обем на статията. Направените сравнения с керамиката на Криводол – Сължуца също са с цел изясняване на релативната хронология.

Сред целите керамични форми от Градешница широко разпространение имат големите и средноголемите паници (блюда) с вертикален или завит навътре перваз (обр. 1. 6-10; 2. 5). Повърхността им е шликвана, много добре загладена и излъскана. В керамичните комплекси на другите раннохалколитни селища тази форма също е често срещана. В предложената от С. Чохаджиев типология на съдовете от Слатино този тип паници е отнесен към група 2 – цифров код от 2.5.1 до 2.6.3 (Чохаджиев 2006, обр. 85). В Дикили Таш са обособени в типове A1 и A2, имащи няколко подтипа (Demoule 2004, pl. 9). Броят на целите форми, публикувани от това селище, е сравнително малък (Demoule 2004, pl. 12: 4; pl. 13: 4; pl. 15: 4-6; pl. 69: 7261; pl. 82: 2566; pl. 102: 16616). При част от тях липсват точни стратиграфски данни. От друга страна, публикувани са голям брой фрагменти, отнесени към интересувашите ни типове.

Значително разнообразие има при моделирането на первазите на съдовете от Градешница. Подобно е положението и в другите ранноенеолитни селища. В повечето случаи первазът е пропорционално по-висок в сравнение с късноенеолитните паници (Георгиева 2012, 102). Срещат се обаче съдове и с по-нисък перваз. От Градешница произлизат няколко сходни съда (обр. 1. 6, 7). Такива се откриват в Слатино 5 и

4 Съдовете с регистрирани различия в данните са със следните инвентарни номера: А 837, А 985, А 1029, А1040, А 1048, А 1054, А 1056, А 1072, А 1078, А 1080, А 1386, А 1404, А 1414, А 1430, А 1490. В инвентарната книга е дадена информация само за хоризонта и жилището, към което принадлежат съдовете, без да е посочена дълбочина и точни координати. За част от съдовете липсват данни за стратиграфската им позиция.

5 При сравнителния анализ тези селища са избрани като най-представителни от гледна точка на количеството публикувана керамика от тях.

Обр. 1. Съдове от енеолитното селище при Градешница (рисушки В. Данов)
 Fig. 1. Vessels from the Eneolithic settlement near Gradeshnitsa (drawings by V. Danov)

6 (Чохаджиев 2006, обр. 132, 7; обр. 135, 2; обр. 142, 3). Но не са характерни за долните хоризонти на селището. Почти всички съдове от Ситагри III са с много нисък перваз. При прегледа на публикуваните от Дикили Таш цели съдове и фрагменти се забелязва следната закономерност. От долните хоризонти на селището (I-IV) произлизат съдове (и фрагменти) с пропорционално по-високи первази, от хоризонти VI-VIIA (Дикили Таш IIb) – високи и по-ниски первази с преобладаване на последните. От

хоризонти VIIВ-X (Дикили Таш IIc) почти всички публикувани цели съдове и фрагменти са с нисък перваз.

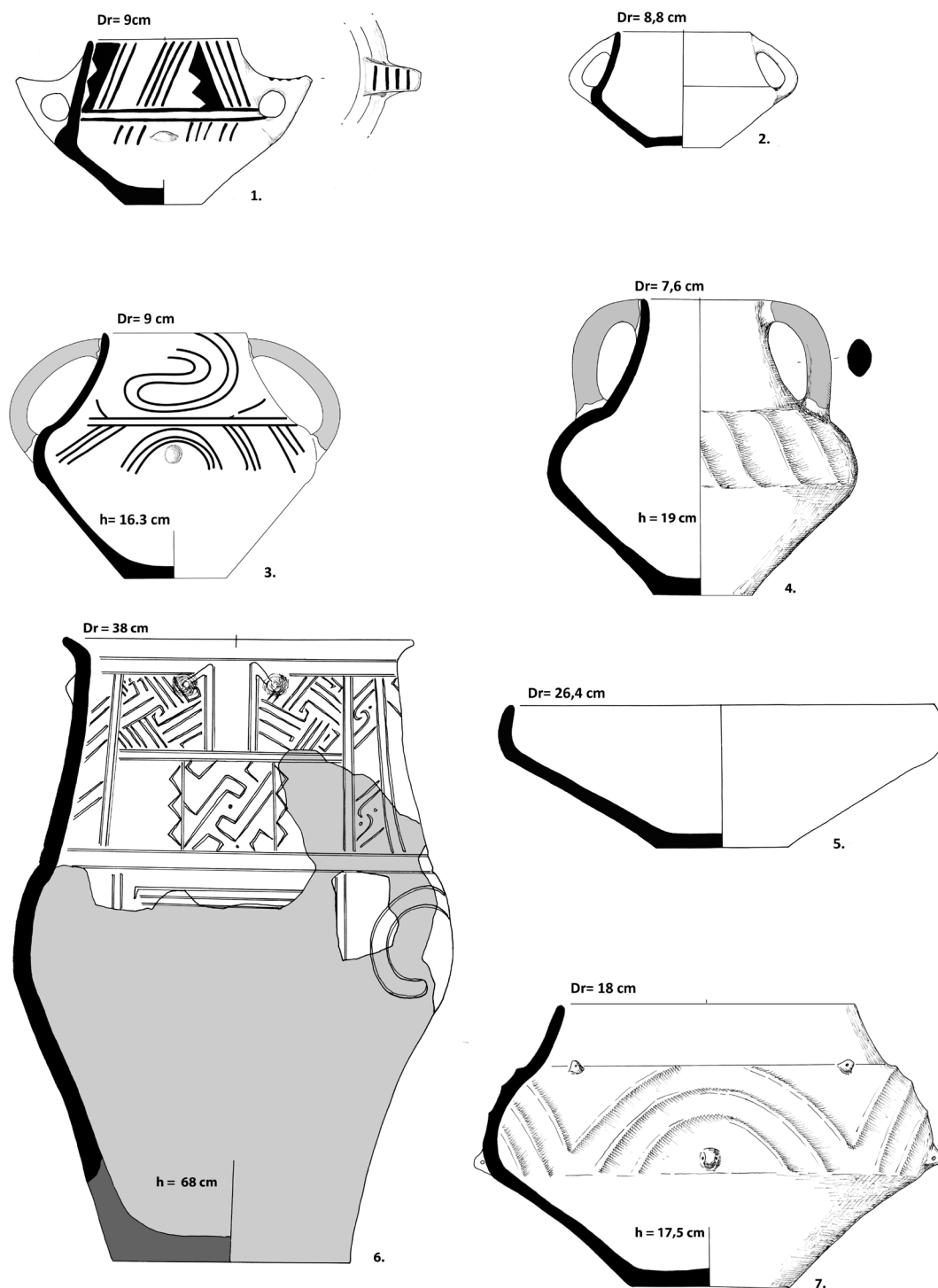
При една от паниците от Градешница (обр. 1. 6) дъното е удебелено в средата от вътрешната страна. Подобно оформяне на дъното има един съд от Слатино 6 (Чохаджиев 2006, обр. 136, 1) и един от Дикили Таш IIc-IX хоризонт (Demoule 2004, pl. 102: 16616). Същото оформяне на дъното имат няколко паници от Юнаците, Дяково и Замянец В, селища, отнесени към началния етап на късния енеолит (Георгиева 2012, фиг. 9-10). Така тази особеност при моделирането на дъната е проследявана вероятно за кратък период – от последната фаза на ранния енеолит до края на първата фаза на късния енеолит. Впоследствие тя се развива в малките релефни пъпки, поставени от вътрешната страна на дъната. По отношение на пропорциите на дъната, тези от Градешница показват значително разнообразие. Като цяло преобладават пропорционално по-широките в сравнение с късноенеолитните. Но част от съдовете се характеризират с много тесни дъна (обр. 1.6, 7, 9). Показателно е, че в Слатино 6 дори при най-големите по размер паници дъната са пропорционално широки (Чохаджиев 2006, обр. 135, 2). Тази особеност в пропорциите им е посочена от П. Георгиева като основна разлика със съдове на култура Криводол–Сълкуца. Според авторката късноенеолитните типове двусъставни паници се разграничават ясно по размери (Георгиева 2012, 92). Така към тип II 1.1.1. се отнасят съдове с диаметър на устието (Dr) по-голям от 26 см. Показателно е, че от Слатино и Ситагри III е регистриран само един съд с подобна стойност на устийния диаметър (Чохаджиев 2006 обр. 135, 2).

От прегледа на публикуваните цели форми от Дикили Таш II също бяха регистрирани паници с диаметър при устието по-голям от 26 см (Demoule 2004, pl. 82: 2566). От друга страна, значителна част от устийните диаметри, възстановени по фрагменти, също показват подобни стойности (Demoule 2004, pl.72: 10000; pl. 82: 2599; pl. 89: 2677; pl. 102: 4839; pl. 103: 5744). Стратиграфската позиция на повечето от тях отговаря на VII-IX хоризонт (Дикили Таш IIc). Те са предимно от паници с много нисък перваз. Трябва да се отчете фактът, че възстановените диаметри по фрагменти са приблизителни. Въпреки това, значителният (предполагам) брой съдове с големи размери и ниски первази вероятно има важна роля за хронологическото отнасяне на горните хоризонти на Дикили Таш II и вероятно хоризонт С на Градешница.

По отношение на украсата този тип паници показва различия както с подобните съдове от останалите раннохалколитни селища, така и с тези на култура Криводол–Сълкуца. При тях липсва графитна украса, характерна техника за южния ареал на етнокултурния комплекс ГСД. Паниците в Градешница са украсени с тесни или широки канелюри (обр. 1. 10), разположени върху външната страна на перваза. Подобен тип украса не се среща върху сходните съдове от Слатино, Ситагри и Дикили Таш. Не е регистриран и върху паниците от късния енеолит. Вероятно отразява регионална особеност в орнаментацията. Възможно е влияние върху украсата да указва и съседната култура Винча, където канелюрите са широко разпространени, от една страна, а от друга, липсва графитна украса.

Част от биконичните чаши с две дръжки от Градешница (обр. 2. 1, 2) откриват добри паралели в оформянето на прелома сред подобни съдове от късния енеолит (Георгиева 2012 Т. 19, 1, 3, Т. 3, 5). Той е допълнителното удебелено, релефно подчертан отвън като ребро. Подобно удебеление не се открива сред чашите от Слатино, Дикили Таш и Ситагри.

Сред целите форми от Градешница е регистриран тип двусъставни купи (дъл-

Обр. 2. Съдове от енеолитното селище при Градешница (рисушки В. Данов)
 Fig. 2. Vessels from the Eneolithic settlement near Gradeshnitsa (drawings by V. Danov)

боки паници) с допълнително удебелен прелом (обр. 1. 3, 4). Те не откриват точни паралели сред керамичните комплекси на Слатино. Единствено един съд от Ситагри III се доближава по форма, пропорции и размери до купите от Градешница (Evans 1986, 12.12, 3). Той се различава по наличието на украса, разположена върху прелома. Линията, описваща вертикалния профил на долната му конична част, е силно изгъ-

кнала навътре, докато тази на съдовете от Градешница е права. Различия се наблюдават в оформянето на дъната. От Дикили Таш II няма публикувани цели форми, които да се отнесат към този тип, но оттам произхождат фрагменти от два съда, които с голяма доза сигурност могат да се определят като част от купи с много близка форма до разглежданите тук (Demoule 2004, pl. 19, 2). Стратиграфската им позиция показва, че са от пласта Дикили Таш IIb – хоризонт VIA.

Този тип съдове имат добри паралели сред купите тип II.1.3.4 и част от тези на тип II.1.3.3 от култура Криводол–Сълкуца (Георгиева 2012 фиг. 11; фиг.12). Те също са с удебелен прелом. Съдовете от Градешница имат пропорционално по-широки дъна и като цяло са по-плитки дори в сравнение с подобните от Дяково, селище хронологически близко до Градешница. Различия се откриват по отношение на украсата и оформянето на някои други детайли. Тези общи елементи с култура Криводол – Сълкуца, които не се регистрират в Слатино, вероятно отразяват различното хронологическо отнасяне на част от строителните хоризонти на селището при Градешница в сравнение с тези от другия епонимен за културата обект.

За същото свидетелстват и данните за част от регистрираните конични паници. Те се отличават от тези от останалите раннохалколитни обекти с пропорционално тесните си дъна (обр. 1. 1, 2) – особеност също характерна за късноенеолитните съдове (Георгиева 2012, 122; Ганецовски 2003, табло X, 1-2). Единствен близък паралел представлява един съд от Дикили Таш IIc (IX хоризонт, сондаж W 29), който е със сходни размери и форма. Отличава се с графитната си украса, нанесена от вътрешната страна и по-изпъкналите навътре стени (Demoule 2004 pl. 104, 4837). В Градешница липсват големи конични паници, орнаментирани с графитна украса. Тук този тип украса е заменен с врязана (обр. 1. 1, 5). Тя е разположена върху външната и вътрешната повърхност на съдовете. Мотиви са описани от една или две успоредни линии. Основните композиции са централни, като центърът е дъното на съда. Описват свастика или спираломеандър.

Друг тип представляват два дълбоки съда с две вертикални дръжки, прикрепени на ръба на устието и плещи (обр. 2. 3, 4)⁶. Използвани са вероятно за пренасяне и съхраняване на течности. От Ситагри и най-вече от Слатино са публикувани голям брой подобни съдове. В представената ни типология на целите форми от Слатино те са обособени в група 6 (Чоухаджиев 2006, обр. 86). Срещат се равномерно в отделните хоризонти. Единствено от втори хоризонт няма подобен съд. В Дикили Таш са отнесени към тип C 1.2 (Demoule 2004, 196, 2.2). От този обект произлиза един цял съд, рисуван с черна боя върху червена основа (Demoule 2004, pl. 18, 2). Различава се по мястото на прикрепване на дръжките – върху средната част на шията и плещите. Съдовете от Градешница се характеризират с ясно обособен прелом между шията и горната част на плещите, нещо нехарактерно за съдовете от Слатино (имащи плавен прелом). Тази особеност в оформянето на прехода от шията към плещите открива добър паралел сред подобните късноенеолитни съдове (Георгиева 2012, 168). Единият от градешнишките съдове е украсен с канелюри, разположени върху плещите му (обр. 2. 4). Този тип украса липсва при сходните съдове от останалите ранноенеолитни обекти, но се среща при някои късноенеолитни съдове, често комбинирана с графит или червена пастозна боя. Съдовете от Слатино и Ситагри са орнаментирани с графитната

⁶ За съжаление, дръжките не са запазени. На рисунките са представени техните гипсови възстановки, направени от реставраторите в РИМ – Враца.

украса, поставена върху шията и плещите. По подобен начин е украсен единият от съдовете от Градешница, който открива добър паралел в Перник – крепостта Кракра (Радунчева 1981, обр. 9, 6).

Заклучение

При обработката на съдовете и наличната документация се установиха редица несъответствия в данните за стратиграфската позиция на находките, отбелязани в публикацията, от една страна, и в музейната документация (инвентарните книги), от друга, които са важни както за направения тук, така и за следващи анализи. Невъзможността да се разграничат съдовете по хоризонти затруднява синхронизацията на отделните строителни нива на Градешница, регистрирани при разкопките, с тези от останалите раннохалколитни обекти.

Комплексите от другите селища на културата и особено от южния район не представят аналогично разнообразие от форми. Публикуваните от Дикили Таш II цели форми се отнасят предимно към разлатите едносъставни и двусъставни съдове. Сравнително малкото им разнообразие затруднява и прави непълен сравнителния анализ. Оттам са публикувани най-вече фрагменти, чиято информативност е неравностойна на целите съдове.

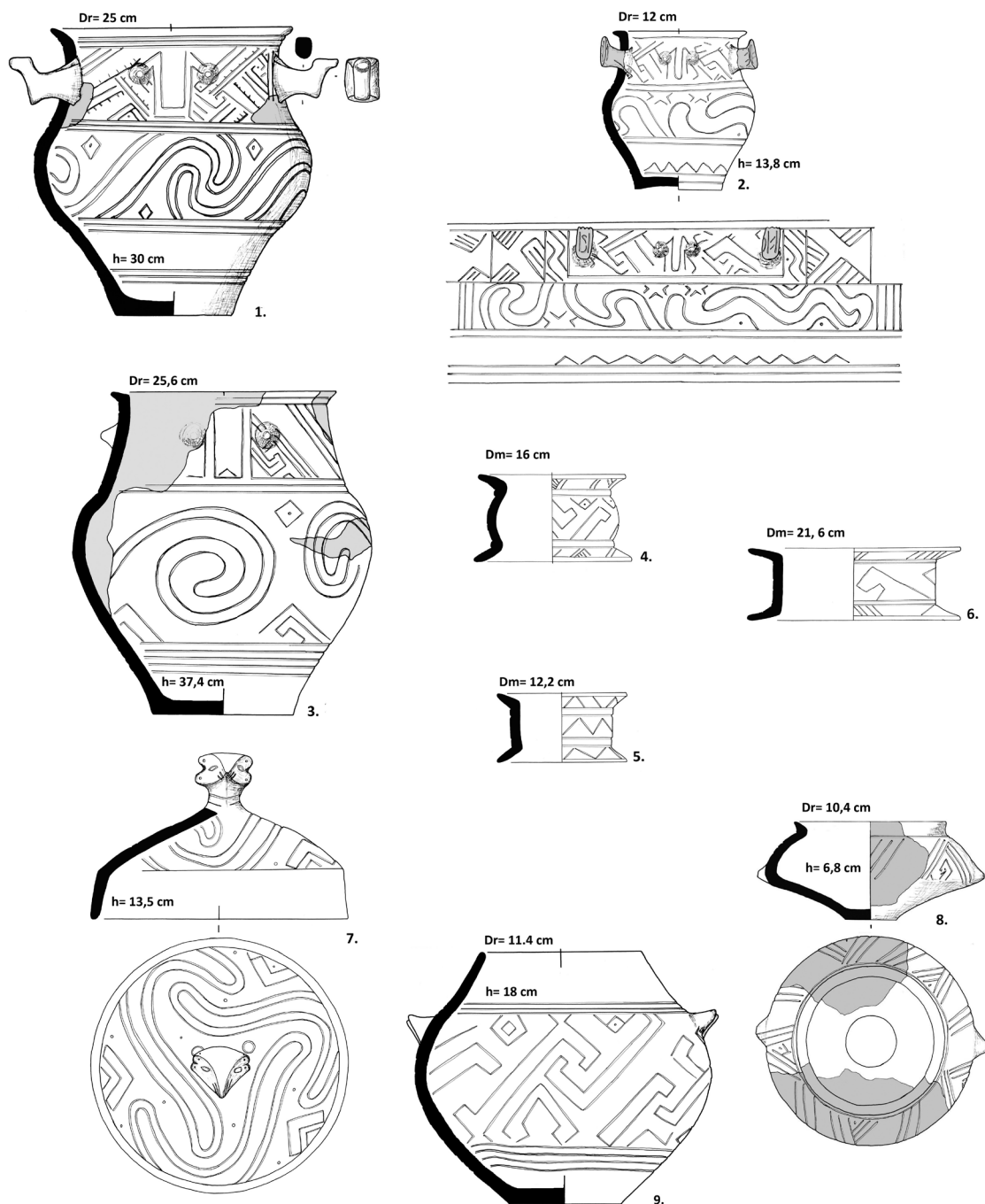
Въпреки обективното състояние на изворовата база, анализът дава много добри резултати за изясняването на относителната хронология на обекта и прецизирането на мястото му в ранноенеолитния комплекс Градешница–Слатино–Дикили Таш. Основните изводи могат да се групират по следния начин:

1. Голяма част от целите форми откриват добри паралели сред съдовете от Слатино 5 и 6. Това ми дава основание да смятам, че част от строителните хоризонти (вероятно А и Б) на селището при Градешница са синхронни на тези хоризонти на Слатино. Те от своя страна са определени от С. Чоухаджиев като принадлежащи на трета фаза на култура Градешница–Слатино–Дикили Таш. Това заключение не противоречи на направените до този момент в научната литература изводи;

2. Повечето типове съдове на култура Криводол–Сълкуца откриват добър прототип в керамиката на Градешница, което е нееднократно отбелязвано в литературата явление, отразяващо приемствеността в развитието на формите. Въпреки това, те показват редица различия по отношение на оформянето на отделните детайли, размерите, пропорциите и украсата;

3. Някои от типовете съдове показват елементи в оформянето, доближаващи се повече до тези от късния енеолит, каквито не се забелязват в горните два хоризонта на Слатино⁷. Това са тесните дъна при част от едносъставните и двусъставните паници, оформянето на прелома чрез допълнително удебеляване при разгледаните по-горе купи и чаши с две дръжки. Наличието на двусъставни паници с нисък перваз, имащи размер на диаметъра на устието по-голям от 26 см, е друга обща черта с късния енеолит. Отчетливото оформяне на прелома между шията и плещите при дълбоките съдове с две дръжки също може да се изтъкне като обща черта с керамиката на култура Криводол – Сълкуца. При близките типове от Слатино и Ситагри той е плавно оформен, като границата между отделните елементи на съда е трудно доловима. На-

⁷ Слатино е единственото селище от културата, имащо ясна стратиграфия.

Обр. 3. Съдове от енеолитното селище при Градешница (рисунки В. Данов)
Fig. 3. Vessels from the Eneolithic settlement near Gradeshnitsa (drawings by V. Danov)

личието на съдове, украсени с дъговидно организирани канелюри (жбр. 2. 7), може да се посочи като друга обща черта на съдовете от Градешница и късноенеолитните (Георгиева 2012, табло 15, 4). Тези общи елементи с култура Криводол–Сълкуца отразяват различното хронологическо отнасяне на част от строителните хоризонти на селището при Градешница в сравнение с тези от Слатино. Подобни общи елементи се забелязват и при част от керамичните форми, характерни за Дикили Таш II. С голяма доза сигурност можем да приемем, че в Градешница има строителен хоризонт, хронологически следващ Слатино 6, но попадащ в рамките на ранния енеолит. Това

вероятно е посоченият от Б. Николов хоризонт С, за който е отбелязано, че е почти унищожен;

4. В рамките на култура ГСД се забелязват и някои регионални различия. Част от тях вече са коментирани в научната литература с акцент върху украсата, но редица особености се наблюдават и по отношение на разпространението на формите (Чохаджиев 2001, 445);

5. Характерните за Градешница елементи на керамиката са на първо място нишките, орнаментирани с връзана украса, поставки (обр. 3.4-6). Подобни се откриват и в други обекти от територията на Северозападна България в географски близки селища – Баурене и Борован, но не се срещат в южните райони на културата (Николов 1974б, обр. 8, в; 1979, обр. 3). Хранилищата с антропоморфни черти са друг специфичен елемент само за керамиката на Градешница (обр. 3. 1-3). Част от регистрираните типове купи и капаци също не откриват добри паралели в Слатино, Ситагри и Дикили Таш (обр. 3. 7, 8, 9). Множество различия се открояват по отношение на украсата. Прави впечатление преобладаващото количество на орнаментирани съдове с връзана украса и канелюри. От друга страна, връзаната украса се среща и върху култовата пластика – антропоморфни фигури, жертвеници и модели на жилища, което допълнително подчертава нейното широко разпространение в този културен ареал. Графитната украса е много слабо застъпена – регистрирани са само четири съда, два от които са представени тук (обр. 2. 1, 3).

6. В рамките на културата, на базата на заключенията от анализа и съществуващите стратиграфски данни, се разграничават отделни хронологически етапи. Ранните етапи в развитието на културата са представени в Слатино 2-4. Трудно е да се определи със сигурност дали са синхронни с някои от фазите на Дикили Таш II, каквито мнения са изказани в научната литература (Чохаджиев 2007, табл. 8). Причината за това са сравнително малкото съдове, публикувани от втори и трети хоризонт на Слатино, и същевременно ограниченото количество на цели форми от Дикили Таш. Показателно е обаче, че от долните хоризонти на Дикили Таш (I-III хоризонт) произлизат фрагменти от съдове, рисувани с черна боя върху червена основа (Demoule 2004, pl. 24: 36575, pl. 25: 3596, pl. 35: 14198, pl. 36: 17852, 22798, pl. 37: 22681). Този тип украса се открива в Слатино 5 и 6 и се определя като импортна. Не се открива обаче керамика, рисувана с кафява боя върху червена основа, каквато е регистрирана в Слатино 3 и 4. Тези факти и близостта във формите между керамиката от Дикили Таш IIa и IIb и тези от Слатино 5 и 6 ме карат да мисля, че долните раннохалколитни хоризонти на Слатино не откриват хронологически синхронни в Дикили Таш.

Според изказаните в научната литература мнения Слатино 5 и 6 се отнасят към третата фаза на ранния енеолит (Чохаджиев 2006, 40; 2007, табл. 8). От направения сравнителен анализ изглежда, че най-вероятно тези хоризонти могат да се синхронизират най-общо с Дикили Таш IIa-b, с долните два хоризонта на Градешница и с част от етапите на Ситагри III. Както бе споменато по-горе, в Градешница вероятно има представен по-късен етап (в сравнение със Слатино 6), който се синхронизира с част от долните хоризонти на Дикили Таш IIc и навярно с един от етапите от Ситагри III.

Цитирана литература

- Вайсов, И. 1981. Антропоморфната пластика на култура Градешница. *Изкуство* XXXI. 9-10, 46-50.
- Ганецовски, Г. 2003. Керамиката от късноенеолитното селище Багачина край Сталийска махала, Монтанско. *Известия на музеите в Северозападна България* XXIX, 13-47.
- Георгиева, П. 2012 *Керамиката на култура Криводол–Сълкуца*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Николов, Б. 1968. *Враца, старо изкуство*. София: Български художник.
- Николов, Б. 1970а. Праисторическо селище Калето при с. Градешница, Врачански окръг. *Известия на Археологическия институт* XXXII, 235-248.
- Николов, Б. 1970б. Идолната пластика от Градешница. *Археология* XII.4, 56-68.
- Николов, Б. 1972. Богове от глина. *Изкуство* 9, 36-40.
- Николов, Б. 1973. Две праисторически жилища от Градешница. *Архитектура* 8, 36-38.
- Николов, Б. 1974а. *Градешница, праисторически селища*. София: Наука и изкуство.
- Николов, Б. 1974б. Праисторическо селище при с. Баурене, Врачанско. *Музей и паметници на културата* 1, 3-10.
- Николов, Б. 1979. Праисторическо селище при с. Борован, Врачанско. *Известия на музеите в Северозападна България* III, 10-31.
- Николов, Б. 1981. Развитие на халколитните култури в Западна България. *Автореферат на дисертация за придобиване на научна степен кандидат на историческите науки*. София.
- Николов, В. 1990. Към интерпретацията на керамичната „плочка“ със знаци от Градешница. *Изкуство* XL, 47-49.
- Николов, Б., Георгиев, В. И. 1970. Наченки на писменост през халколитната епоха в нашите земи. *Археология* XII. 3, 1970, 1-9.
- Радунчева, А. 1981. Праисторически селища (V – II хил. пр. н.е.). – В: Иванов, Т. (ред.) *Перник. Т. 1. Поселищен живот на хълма Кракра от V хил. пр. н.е. до VI в. на н.е.* София: Издателство на БАН, 11-50.
- Тодорова, Х. 1986. *Камено-медната епоха в България (пето хилядолетие преди новата ера)*. София: Наука и изкуство.
- Чохаджиев, Ст. 1989. Периодизация и синхронизация на ранния енеолит от басейна на р. Струма. *Автореферат на дисертация за придобиване на научна степен кандидат на историческите науки*. София.
- Чохаджиев, Ст. 2000. Периодизация на енеолита от басейна на р. Струма. В: Николов, В. (ред.) *Карановски конференции за праисторията на Балканите 1. Тракия и съседните райони през неолита и халколита*. София: Фабер.
- Чохаджиев, Ст. 2001. Периодизация на ранния енеолит от Западна България и Северна Гърция. В: Харалампиев, И., К. Попконстантинов, С. Йорданов (ред.) *Палеобалканистика и старобългаристика. Втори есенни международни четения „Професор Иван Гълъбов“*, В. Търново: Университетско изд-во „Св. св. Кирил и Методий“, 441-452.
- Чохаджиев, Ст. 2006. *Слатино – праисторически селища*. 2. изд. В. Търново: Фабер.
- Чохаджиев, Ст. 2007. *Неолитни и халколитни култури в басейна на река Струма*. В. Търново: Фабер.

- Demoule, J. P. 2004. Les récipients en céramique du Néolithique Récent (Chalcolithique): description, évolution et contexte regional. In Treuil R. (éd.) *Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine orientale, I. Fouilles de Jean Deshayes (1961 – 1975)*. Vol. 2. *Bulletin de Correspondance Hellénique Supplément 37*. Athènes: De Boccard.
- Evans, R. 1986. The Pottery of Rhase III. In Renfrew, C., M. Gimbutas, E. Elster (eds) *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric village in Northeast Greece*. Vol. 1. *Monumenta Archaeologia, XIII*. Los Angeles: University of California.
- Nikolov, B., 1978. Developpement du Calcolithique en Bulgarie de l'Ouest et du Nord-Oest. *Studia Prehistorica* 1-2, 121-129.

The pottery from Gradeshnitsa in the context of the Early Eneolithic etnocultural complex Gradeshnitsa-Slatino-Dikili Tash

Veselin Danov

(summary)

Despite that Gradeshnitsa is one of the most important and well-studied Early Eneolithic sites in the territory of West Bulgaria, the pottery assemblage is poorly published. The most abstractive vessels and small finds are published, but presented only by photographs, which don't provide sufficient information and make impossible a detailed analysis. The current level of development of the archaeological science makes necessary a new labor and reanalysis of the materials.

This paper presents the main results from the analysis of the ceramic vessels, lids and stands from Gradeshnitsa. It was found out that Gradeshnitsa has a horizon, which is chronologically later than Slatino 6, but at the same time falling within the period of the Early Eneolithic. In the paper are marked the regional differences in the pottery shapes and decorative motives, registered in the culture.